

Gabrielle Spiegel ja keskaja ajalookirjutuse ajalugu

Marek Tamm

1.

"Keskaeg on sündinud põlgusest." Selle tõdemusega algab prantsuse ajaloolase Bernard

Guenée silmapaistev raamat "Ajalugu ja ajalookultuur keskaja Euroopas", mille ilmumine 1980. aastal sobib tinglikult märkima pööret keskaja ajalookirjutuse uurimises.¹ Järgnevatel aastatel nägi ilma valgust ridamisi töid, ennekõike saksa ajaloolastelt, mis kujundasid otsustavalt ümber senise negatiivse arusaama keskaja ajalookirjutusest.² Täna on keskaja ajalookultuuri uurimine muutunud üheks medievistika väga populaarseks ja viljakaks suunaks, üha raskem on arvet pidada kõigi ilmuvate teoste ja artiklite üle, rääkimata konverentsidest ja seminaridest.³ Taotlemata järgnevas ammendavat ülevaadet senitehtust ja püüdes vältida Gabrielle Spiegel artiklis räägitud ülekordamist, katsun alustuseks peatuda uuema erialakirjutanduse valguses mõnel keskaja ajalookirjutuse olulisel talul, rõhuasetusega 12.–13. sajandil.⁴

Esmalt tuleb toonitada, et keskajegne arusaam "ajaloo" mõistest erineb oluliselt tänapäevasest.⁵

¹ B. Guenée. Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval. Aubier, Paris, ¹1980, ²1991, lk. 9. (Raamat sisaldab ühtlasi väga põhjalikku bibliograafiat – kokku 1422 nimetust! – keskaja ajalookirjutuse kohta 1990. aasta seisuga.)

² Osutan vaid kõige olulisematele autoritele ja nende olulisematele töödele: G. Melville. Wozu Geschichte schreiben? Stellung und Funktion der Historie im Mittelalter. – R. Koselleck, H. Lutz, J. Rüsen (Hg.). Theorie der Geschichte. Formen der Geschichtsschreibung. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1982, lk. 86–145; H.-W. Goetz. Das Geschichtsbild Ottos von Freising. Ein Beitrag zur historischen Vorstellungswelt und zur Geschichte des 12. Jahrhunderts. Böhlau, Köln, Wien, 1984; J. Knappe. "Historie" im Mittelalter und früher Neuzeit. Begriff- und gattungsgeschichtliche Untersuchungen im interdisziplinären Kontext. Verlag Hans Carl, Baden-Baden, 1984; F.-J. Schmale. Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung. Eine Einführung. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, ¹1985, ²1993. Vt. ka varasematest W. J. Brandt. The Shape of Medieval History. Studies in Modes of Perception. Yale University Press, New Haven, London, 1966; B. Lacroix. L'historien au Moyen Age. Vrin, Paris, 1971; R. W. Southern. History and Historians. Blackwell, Oxford, 2004 (raamat sisaldab autori artikleid keskaja ajalookirjutusest 1970. aastate alguses); N. F. Partner. Serious Entertainments. The Writing of History in Twelfth-Century England. The University of Chicago Press, Chicago, London, 1977.

³ Konverentside seas tuleks tähelepanu juhtida 1996. aastal Utrechti ülikooli initsiatiivil sündinud keskaja kroonikate konverentsidele, mida on juba korraldatud neljal korral (viimati käesoleva aasta juulis). Trükkis on tänaseks ilmunud esimese kolme konverentsi materjalid: E. Kooper (ed.). The Medieval Chronicle. Proceedings of the 1st International Conference on the Medieval Chronicle, Drienergen/Utrecht, 13–16 July 1996. Rodopi, Amsterdam–Atlanta, 1999; E. Kooper (ed.). The Medieval Chronicle II. Proceedings of the 2nd International Conference on the Medieval Chronicle, Drienergen/Utrecht, 16–21 July 1999. Rodopi, Amsterdam–New York, 2002; E. Kooper (ed.). The Medieval Chronicle III. Proceedings of the 3rd International Conference on the Medieval Chronicle, Doorn/Utrecht, 12–17 July 2002. Rodopi, Amsterdam–New York, 2004.

⁴ Nagu mainitud, on uue kirjanduse keskaja ajalookirjutusest väga rikkalik, väärtuslikumate uurimuste ja koguteoste seast võiks nimetada järgmisi: H.-W. Goetz. Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im hohen Mittelalter. Akademie-Verlag, Berlin, 1999; T. M. S. Lehtonen, P. Mehtonen (eds.). Historia. The Concept and Genres in the Middle Ages. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki, 2000; G. Althoff, J. Fried, P. J. Geary (eds.). Medieval Concepts of the Past. Ritual, Memory and Historiography. Cambridge University Press, Cambridge, 2002; D. M. Deliyannis (ed.). Historiography in the Middle Ages. Brill, Leiden, 2003.

⁵ Vt. J. Knappe. "Historie" im Mittelalter und früher Neuzeit; J. Knappe, Historia, Textuality and Episteme in the Middle Ages. – T. M. S. Lehtonen, P. Mehtonen (eds.). Historia. The Concept and Genres in the Middle Ages, pp. 11–27. Vrd. O. Engels. Geschichte/Historie. Mittelalter. – O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck (Hg.). Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Kd. 2. Klett-Kotta, Stuttgart, 1975, lk. 610–624; A. Seifert. Historia im Mittelalter. – Archiv für Begriffsgeschichte, kd. 21, 1977, lk. 226–284; B. Guenée. Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval, lk. 18–25; H.-W. Goetz. Die "Geschichte" im Wissenschaftssystem des Mittelalters. – F.-J. Schmale. Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung, lk. 179–194.

Ladina *historia* ei viidanud keskajal mitte minevikule, vaid jutustusele sellest; ajalugu oli täpselt see, mida meie eestikeelne sõna algselt tähendab – lugu ajast. Läbi kogu keskaja oli vaieldamatult populaarseim ajaloo definitsioon see, mille pakkus välja Sevilla piiskop Isidorus (u. 570–636): *historia est narratio res gestae* – ajalugu on jutustus olnud asjadest.

Ajaloo lahutamatu seos jutustamisega tingis mitmeid keskaegse ajalookirjutuse olulisi eripärasid, ennekõike selle liigitumise retoorika valdkonda.⁶ Juba antiikajaja retoorikateoorias oli käibele tulnud jutustuse kolmetine liigitus: *historia*, mis jutustab tõestisündinust, *argumentum*, mis jutustab tõepärasest, ja *fabula*, mis jutustab väljamõeldust. Seda eristust kasutati laialdaselt ka keskajal, eriti alates 12. sajandist.⁷ Ajalookirjutuse jaoks oli oluline ennekõike *historia* ja *fabula* vastandus. Kuuludes koos fiktsionaalse kirjandusega retoorika alla, taotles keskaja ajalookirjutus siiski vahendada tõestisündinud asju. Tõde oli vaieldamatult keskaja krooniku peamine silmapiir, kuid samas tuleb silmas pida, et “tõde” ei mõistetud toona samal moel, nagu seda tehakse tänapäeval. Tõde oli ennekõike see, mida toetasid autoriteedid ja millel oli eksemplaarne väärtus.⁸ Ühe või teise

sündmuse moraalne tähendus või retooriline veenvus oli keskaja ajaloolase silmis selle peamine tõekriteerium; ajaloolase vabadus täita allikalisi lünki või mõelda välja dokumente ei välistanud lõpptulemuse tõelisust. Selline suhtumine seletab näiteks võltsingute laia levikut keskajal; õilsa eesmärgiga võltsimistegevust ei käsitletud tingimata valetamisena, vaid pigem tõe teenimisena.⁹

Ajalugu oli keskajal seega ennekõike kirjutusanr, mitte iseseisev distsipliin nagu näiteks teoloogia. Ajalugu ei saanud keskajal õppida ülikoolis või õpetada koolis, ta ei mahtunud keskaja hariduskorralduse alusskeemi, seitsme vaba kunsti nimekirja ega moodustanud omaette teaduskonda ülikoolis.¹⁰ Ent ehkki ajalool puudus oma kindel koht keskaja teadmissüsteemis, täitis ta selles siiski mitmeid olulisi ülesandeid. Nimelt võib ajalugu pidada keskajal omalaadi “abiteaduseks”, mida kasutati retoorika, teoloogia, eksegeetika jt. ainete õpetamisel ja uurimisel. Sõltuvalt valdkonnast võis *historia* omandada sealjuures võrdlemisi erinevaid tähendusi: näiteks piiblikeksegeetidele tähendas *historia* ennekõike püha ajalugu, s. t. piiblit, liturgias viitas aga hoopis pühaku eluloo jutustamisele.

⁶ Vt. M. Otter. *Inventiones. Fiction and Referentiality in Twelfth-Century English Historical Writings*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, London, 1996; M. Otter. *Functions of Fiction in Historical Writing*. – N. F. Partner (ed.). *Writing Medieval History*. Hodder Arnold, London, 2005, lk. 109–130; N. F. Partner. *The New Cornificius: Medieval History and the Artifice of Words*. – E. Breisach (ed.). *Classical Rhetoric and Medieval Historiography*. Medieval Institute Publications, Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan, 1985, lk. 5–59; J. Knape. *Historiography as Rhetoric*. – E. Kooper (ed.). *The Medieval Chronicle II*, lk. 117–129. Ära tuleks samuti mainida baltisaksa ajaloolase Leonid Arbusow noorema raamat keskaja retoorikast (sh. ajalookirjanduses), mida osundatakse sageli veel tänapäevase uurimustes, vt. L. Arbusow. *Colores Rhetorici. Eine Auswahl rhetorischer Figuren und Gemeinplätze als Hilfsmittel für akademische Übungen an mittelalterlichen Texten*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, ¹1948, ²1963 [Slatkine Reprints, Genève, 1974].

⁷ Vt. P. Mehtonen. *Old Concepts and New Poetics. Historia, Argumentum, and Fabula in the Twelfth- and Early Thirteenth-Century Latin Poetics of Fiction*. The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki, 1996.

⁸ R. Morse. *Truth and Conventions in the Middle Ages. Rhetoric, Representation and Reality*. Cambridge University Press, Cambridge, 1991, eriti lk. 180. Vrd. J. M. A. Beer. *Narrative Conventions of Truth in the Middle Ages*. Droz, Genève, 1981; S. Fleischman. *On the Representation of History and Fiction in the Middle Ages*. – *History and Theory*, kd. 22, 1983, lk. 278–310; G. M. Spiegel. *Forging the Past: The Language of Historical Truth in the Middle Ages*. – *History Teacher*, kd. 17, 1984, lk. 267–288; D. H. Green. *The Beginnings of Medieval Romance. Fact and Fiction, 1150–1220*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002, eriti lk. 135; P. Johanek. *Die Wahrheit der mittelalterlichen Historiographen*. – M. Niesner, F.-P. Knapp (Hg.). *Historisches und fiktionales Erzählen im Mittelalter*. Duncker & Humblot, Berlin, 2002, lk. 9–25.

⁹ Vt. G. Constable. *Forgery and Plagiarism in the Middle Ages*. – *Archiv für Diplomatik*, kd. 23, 1983, lk. 1–41; F.-J. Schmale. *Fälschungen in der Geschichtsschreibung*. – *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica*, München, 16.–19. September 1986. Kd. 1. Hahn, Hannover, 1988, lk. 121–132; H.-W. Goetz. *Fälschung und Verfälschung der Vergangenheit. Zum Geschichtsbild der Streitschriften des Investiturstreits*. – *Samas*, lk. 165–188.

¹⁰ Vt. B. Guenée. *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, lk. 25–38; F.-J. Schmale. *Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung*, lk. 68–83; H.-W. Goetz. *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im hohen Mittelalter*, lk. 82–84, 97–106.

Kuigi me ei saa rääkida keskajal ajaloost kui autonoomsest distsipliinist, saame kummatigi rääkida omaette ajalookultuurist. Tollane ühiskond hindas ajalookirjutuse praktilist väärtust kõrgelt ja hiljemalt 12. sajandist alates võime ajaloolaste puhul täheldada võrdlemisi selgepiirilist eneseidentiteeti.¹¹ Erinevalt tänapäevast oli keskaja ajalookirjutus ühemõtteliselt oleviku teenistuses, mineviku sündmusi ei kirjutatud üles mitte nende sisemise väärtuse pärast, vaid soovist pakkuda õppetunde ja põhjendusi tänapäevastele tegemistele. Keskaja Euroopa oli selgelt autoriteedikeskne ühiskond, kus otsuste langetamisel otsiti alati eeskujusid minevikust. Ajalugu rahuldus seega ühelt poolt keskaja ühiskonna suurt huvi oma (kuulsusrikaste) lätete vastu, alustades maailmakroonikatega, mis pajasid maailma loomisest ja sellele järgnenust, kuni üksikute rahvaste, kloostrite või aadliperekondade annaalide, kroonikate või genealoogiateni; teiselt poolt aga pakkus ajalugu ühiskonnale käitumismalle ja tegevusjuhiseid. Mõningase liialdusega võib väita, et keskaegne ajalookultuur meenutab Orwelli "1984"-maailma, kus möödandikku pidevalt ümber kirjutati. Keskaja ajalookultuurile oli sügavalt omane "presentism", oleviku-keskus: minevikku ei kirjutatud niisama üles, vaid sellest loodeti olevikus kasu lõigata.¹² See ei tähenda, et keskajal puudus selge minevikutaju, nagu kinnitab käibearusaam¹³, vaid seda, et minevikku ei vaadatud lahus olevikust. Ajaline mõõde ja selle teadvustamine on üks keskaja ajalookirjutuse olulisemaid tunnuseid, mitte ilmaasjata ei olnud kõrgkeskajal ajaloolase nimetusena rõõpselt käibel nii *historiographus* kui ka *chronographus*.¹⁴ Erinevalt antiigi ajaloo-

kirjutajast, kelle ajataju oli ennekõike tsükliline, käsitas keskaja historiograaf aega lineaarse ja ühtsena. Pärast Dionysius Exiguusi (u. 500–u. 545) leiutatud ja Beda Venerabilise (672–735) juurutatud uut kristlikku ajaarvestust, mis loetles aastaid Kristuse sünnist, kinnistus uus lineaarne ajakäsitus keskaja ajalookirjutuses senisest veelgi enam.

Tänapäevani säilinud keskaegse ajaloolise kirjasõna koguhulk on märkimisväärselt suur. Žanriliselt on aga tegemist väga kireva tekstikogumiga, mida ühendab ennekõike ühine keel: kuni 12. sajandi keskpaigani kirjutati Euroopas kõik ajalooteosed ladina keeles (erandiks "Anglosaksi kroonikad"). Keskaja ajaloolane, eriti alates 12. sajandist, ei olnud kuigi žanriteadlik, ta nimetas oma tööd võrdlemisi suvaliselt ega järginud selgeid kirjutamisreegleid. Varakeskajal käibele tulnud žanriline kolmikjaotus *Annales*, *chronica* ja *historia* (millele peatselt lisandus *gesta*) minetas kõrgkeskajal oma selge tähenduse ja täienes mitmete teiste nimetustega, nii et konkreetse ajalooramatu pealkiri (kui seda üldse oli) ei avanud veel tingimata selle žanrilist kuuluvust.¹⁵ Laias laastus võiksime jagada keskaegsed ajalooteosed kaheks: nendeks, mis püüdsid esmajoones üles täheldada mineviku sündmusi, ilma selge soovita omistada neile konkreetsem tähendus ja moraal, ja nendeks, mis velmasid minevikku sidusamal moel ja üldisema ideoloogilise eesmärgi teenistuses.¹⁶

Lisaks žanrilisele segadusele iseloomustas keskaja ajalookirjutust metoodiline ebakindlus. Sellel, kes asus kirjutama ajalugu, oli võimalik juhendada ennekõike vaid kahest üldlevinud

¹¹ B. Guenée. Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval, lk. 26–27 *et passim*.

¹² Vt. viimati T. M. Buck. Vergangenheit als Gegenwart. Zum Präsentismus im Geschichtsd Denken des Mittelalters. – Saeculum, kd. 52, 2001, lk. 217–244. Vrd. H.-W. Goetz. Die Gegenwart der Vergangenheit im früh- und hochmittelalterlichen Geschichtsbewußtsein. – Historisches Zeitschrift, kd. 255, 1992, lk. 61–97.

¹³ Seda arusaama on levitanud paljud varasemad uurijad, sh. ka nt. P. Burke. The Renaissance Sense of the Past, 1400–1450. Edward Arnold, London, 1969, lk. 1.

¹⁴ B. Guenée. Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval, lk. 20–22. Vrd. H.-W. Goetz. The Concept of Time in the Historiography of the Eleventh and Twelfth Centuries. – G. Althoff, J. Fried, P. J. Geary (eds.). Medieval Concepts of the Past, lk. 139–165.

¹⁵ Vt. B. Guenée. Histoires, annales, chroniques. Essai sur les genres historiques au Moyen Age. – Annales ESC, kd. 28, 1973, lk. 997–1016; B. Guenée. Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval, lk. 200–214; B. Guenée. Histoire et chronique. Nouvelles réflexions sur les genres historiques au Moyen Age. – D. Poirion (éd.). La chronique et l'histoire au Moyen Age. Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris, 1986, lk. 3–12; F.-J. Schmale. Funktion und Formen mittelalterlicher Geschichtsschreibung, lk. 105–123; G. Arnaldi. Annali, cronache, storie. – La spazio letterario del medioevo. 1. Il medioevo latino. Kd. II, 2: La produzione del testo. Salerno Editrice, Roma, 1993, lk. 463–513.

¹⁶ Vrd. S. Foot. Finding the Meaning of Form: Narrative in Annals and Chronicles. – N. F. Partner (ed.). Writing Medieval History, lk. 89.

arusaamast: autoriteetide järgimine ja kompileerimine. Autoriteedi-kesksusest oli eespool juba juttu, on kõnekas, et mõiste *auctor* ei viidanud keskajal mitte niivõrd “autorile”, kuivõrd “autoriteedile”, usaldusväärsele allikale; keskaja “autor” oli seega üldreeglina “surnud autor”.¹⁷ Keskaja ajalookirjutaja käsitas ennast ennekõike kompilaatorina (*compiler*), kusjuures on huvitav täheldada, et kui antiikajal ja veel varakeskajal oli sel mõistel ennekõike negatiivne tähendus, siis alates 12. sajandist omandas ta üha positiivsemad jooni.¹⁸ Samavõrd kõnekas on seegi, et alates 12. sajandi lõpust toonitavad ajaloolased oma teoste eessõnas üha sagedamini, et nad pole autorid, vaid kompilaatorid – hoiaku, mis nende varakeskaja kolleegidele oli veel tundmatu.¹⁹

Ajalookirjutus oli keskajal tihedalt seotud mälu – ajalugu oli üks oluline osa tollal kõrgelt väärtustatud *memoria*-kultusest. Mõiste *memoria* oli keskajal äärmiselt avara tähendusväljaga, mis seondus ennekõike surnute mälestamisega, kuid hõlmas samuti kõikvõimalikke teisi mineviku meenutamisi (liturgiast kuni genealoogiate koostamiseni).²⁰ Erinevalt tänapäevast ei olnud uusajaeelses kultuuris ajalugu ja mälu teineteisele vastandatud, pigem käsitleti ajalugu “mälutöö” ühe tahuna.

Antiikautorite eeskujul toonitavad keskaja ajaloolased oma teoste eessõnades pidevalt, et nende eesmärk on vahendada minevikumälu olevikule ja sealt edasi tulevikule. Mõistagi vaadati sealjuures hoolikalt, mida ja keda on vajalik minevikust mäletada ning mis ja kes vajavad pigem unustamist.²¹

2.

Keskaja ajalookirjutuse üks nimekamaid ja huvitavamaid uurijaid tänapäeval on kahtlemata Ameerika ajaloolane Gabrielle Spiegel. Kuigi tema tööde loetelu pole väga pikk, köidab nende juures teoreetilise lähenemise osav põimimine empiirilise uurimistööga. Spiegel on oma teadustöö algusest peale olnud võrdset huvitatud nii keskaegsest kui ka tänapäevast ajalookirjutusest, nii historiograafia praktilisest kui ka teoreetilisest tahust. Kõnekalt kannab tema seni ainus esseekogu pealkirja “Minevik kui tekst. Keskaja ajalookirjutuse teooria ja praktika”²².

Spiegel pälvis esimest korda tähelepanu 1970. aastate teisel poolel oma töödega keskaja ajalookirjutuse iseärasustest ja konkreetsemalt Saint-Denis’ kloostri kroonikatradsioonist.²³

¹⁷ Vt. nt. M. Zimmermann (dir.). *Auctor et Auctoritas*. Invention et conformisme dans l'écriture médiévale. École des Chartes, Paris, 2001.

¹⁸ N. Hathaway. *Compilatio*: From Plagiarism to Compiling. – Viator, kd. 20, 1989, lk. 19–44.

¹⁹ B. Guenée. L'historien et la compilation au XIIIe siècle. – Journal des savants, 1985, lk. 119–135. Vt. ka G. Melville. Le problème des connaissances historiques au Moyen Age. Compilation et transmission des textes. – J.-P. Genet (éd.). L'historiographie médiévale en Europe. Editions du CNRS, Paris, 1991, lk. 21–41.

²⁰ Vt. nt. K. Schmid, J. Wollasch (Hg.). *Memoria*: der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter. W. Fink, München, 1984; P. Geary. *Mémoire*. – J. Le Goff, J.-C. Schmitt (dirs.). Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval. Fayard, Paris, 1999, lk. 684–698; M. Borgolte. *Memoria*. Bilan intermédiaire d'un projet de recherche sur le Moyen Age. – J.-C. Schmitt, O. G. Oexle (dirs.). Les tendances actuelles de l'histoire du Moyen Age en France et en Allemagne. Publications de la Sorbonne, Paris, 2002, lk. 53–69.

²¹ Vt. B. Guenée. Histoire, Mémoire, Écriture. Contribution à une étude des lieux communs. – Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres, 1983, juuli-okt., lk. 441–456; J. Coleman. Ancient and Medieval Memories. Studies in the Reconstruction of Past. Cambridge University Press, Cambridge, 1992, eriti lk. 275–285; B. Roest. Memory and the Functions of History. Later Medieval Franciscan Chronicles. – T. M. S. Lehtonen, P. Mehtonen (eds.). *Historia*. The Concept and Genres in the Middle Ages, lk. 101–117.

²² G. M. Spiegel. *The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography*. The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1997. Raamat on pälvinud mitmeid põhjalikke retsensioone, vt. eriti: E. Vance. The Past as Text and the Historiography of Tomorrow: Notes on a Recent Book. – MLN, kd. 113, 1998, lk. 951–979; R. M. Stein. The Task of the Historian. – History and Theory, kd. 40, 2001, lk. 261–266. Vt. ka G. M. Spiegel. Theory into Practice: Reading Medieval Chronicles. – E. Kooper (ed.). *The Medieval Chronicle I*, lk. 1–12. Tänavu aasta mais üllitas Spiegel antoloogia viimaste kümnendite ajaloo- ja kultuuriteooria tekstidest, mis kinnitab tema jätkuvat huvi ajaloo uurimise teoreetiliste küsimuste vastu, vt. G. M. Spiegel (ed.). *Practicing History*. New Directions in Historical Writing. Routledge, London, New York, 2005.

²³ Sellel teemal avaldas Spiegel ka oma esimese raamatu: G. M. Spiegel. *The Chronicle Tradition of Saint-Denis: A Survey*. Classical Folia Editions, Brookline, Mass., Leiden, 1978.

Esile võiks nende seast tõsta kahte ajakirjas *History and Theory* ilmunud esseed, millest esimene näitas veenvalt keskaja ajalookirjutuse tihedat seost oma ajastu poliitiliste nõudmistega ning teine juhtis tähelepanu genealoogilise mudeli tähtsusele ajaloonarratiivi komponeerimisel.²⁴

Pärast doktorikraadi kaitsemist 1974. aastal John Hopkinsi ülikoolis on Spiegeli akadeemiline karjäär kulgenud stabiilselt tõusvas joones. Ta on õpetanud pikemalt Pennsylvania, Marylandi ja John Hopkinsi ülikoolis (kus ta oli ajaloo osakonna juhataja) ning nimetati läinud aasta kevadel California Ülikooli Los Angeleses (UCLA) humanitaarainete teaduskonna dekaaniks.

Kui 1990. aastate alguses puhkesid Ameerikas (ja vähemal määral ka Inglismaal) tulised vaidlused postmodernismi tähtsuse ja tähenduse üle ajalooteaduses, siis lõi Spiegel neis aktiivselt kaasa, pälvides seeläbi kolleegide seas “postmodernisti” maine. Tundes ennast küll kodus postmodernismi teoorias ja kaitstes selle saavutusi, esindas Spiegel nendes vaidlustes siiski pigem n.-ö. kesktee esindajaid.²⁵ Ta kutsus ühelt poolt ajaloolasi üles tunnistama ajalootekstide sisemist loogikat ja uurima nende poeetikat, ent rõhutas teiselt poolt, et tekstid ei ripu õhus, vaid pärinevad kindlast sotsiaalsest kontekstist ja väljendavad seega teatavat “sotsiaalset loogikat”. Spiegeli tänaseni üks loetumaid ja tõlgitumaid artikleid kannabki pealkirja “Ajalugu, historitsism ja teksti sotsiaalne loogika keskajal”, kus ta

pakub ajaloolastele välja ühe võimaliku lahenduse siduda tekstide diskursiivse ja sotsiaalse loogika eritlemine.²⁶

Spiegel ise teostas oma metodoloogilise programmi 1993. aastal ilmunud põhjalikus monograafias, mis käsitles vanaprantsuskeelse ajalooaproosa sündi 13. sajandil.²⁷ Spiegel näitab veenvalt, et rahvakeelse ajalookirjutanduse sünd ei ole pelgalt kirjanduslooline nähtus, vaid on mõistetav ennekõike sotsiaal-majanduslike protsesside valgelt, mis puudutasid Prantsusmaa ühiskonna kõrgkihte 13. sajandil. Rahvakeelsete ajalootekstide tellimine oli prantsuse aristokraatia üks enesekehtestamise vorme, ideoloogiline võitlusvahend tugevneva kuningavõimu vastu, mille abil konstrueeriti endale alternatiivne kangelasminevik.

Viimastel aastatel on Spiegel pühendanud ennast aga keskaja ajalookirjutuse ajaloo asemel keskajauuringute ajalooale. Tal on praegu lõpetamisel monograafia Ameerika medievistika ajaloost selle algusaegadest tänapäevani, mille kirjutamisprotsessi on märkinud mitmed olulised artiklid.²⁸ Gabrielle Spiegelist on tänaseks saanud vaieldamatult üks Ameerika keskajauuringute juhtkujusid, kelle looming inspireerib nii medieviste kui ka teisi humanitaarteadlasi mitmel poolele maailma.

²⁴ G. M. Spiegel. *Political Utility in Medieval Historiography: A Sketch*. – *History and Theory*, kd. 14, 1975, lk. 314–325; G. M. Spiegel. *Genealogy: Form and Function in Medieval Historical Narrative*. – *History and Theory*, kd. 22, 1983, lk. 43–53. Mõlemad artiklid on veidi mugandatuna ilmunud uuesti kogumikus: G. M. Spiegel. *The Past as Text*, lk. 83–98, 99–110.

²⁵ Sellest kõneleb ka ühe Spiegeli essee pealkiri: G. M. Spiegel. *Towards a Theory of the Middle Ground: Historical Writing in the Age of Postmodernism*. – G. M. Spiegel. *The Past as Text*, lk. 44–56. Vt. ka G. M. Spiegel. *History and Post-Modernism: IV. – Past and Present*, kd. 135, 1992, lk. 194–208.

²⁶ G. M. Spiegel. *History, Historicism and the Social Logic of the Text in the Middle Ages*. – *Speculum*, kd. 65, 1990, lk. 59–86. Kordustr.: G. M. Spiegel. *The Past as Text*, lk. 3–28. Artikkel on ära trükitud ka kogumikus: K. Jenkins (ed.). *The Postmodern History Reader*. Routledge, London, New York, 1997, lk. 180–203.

²⁷ G. M. Spiegel. *Romancing the Past. The Rise of Vernacular Prose Historiography in Thirteenth-Century France*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1993.

²⁸ G. M. Spiegel. *In the Mirror's Eye: The Writing of Medieval History in North America*. – A. Molho, G. S. Wood (eds.). *Imagined Histories: The State of Historical Writing in North America*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1998, lk. 238–262; P. Freedman, G. M. Spiegel. *Medievalisms Old and New: The Rediscovery of Alterity in North American Medieval Studies*. – *American Historical Review*, kd. 103, 1998, lk. 677–704; G. M. Spiegel. *L'histoire scientifique et les utilisations antimodernistes du passé dans le médiévisme américain*. – *Cahiers du Centre de Recherches Historiques*, kd. 22, 1999, lk. 87–108; G. M. Spiegel. *Le projet moderniste des études médiévales: “américaniser le Moyen Age”*. – *Samas*, lk. 109–129; G. M. Spiegel. *L'itinéraire postmoderniste du médiévisme américain: L'altérité médiévale redécouverte*. – *Samas*, lk. 130–148.

Pagulastudengist Taani arhivaariks

XIII

Vello Helk

Tagasisivaade ja epiloo

Sellest on möödunud üle 47 aasta, kui algas mu põgenemistee Krivasoost, mis viis mu lõpuks üle Poola ja Saksamaa Taani kuninga tiiva alla, kuhu ehitasin endale kena pesa. Olen eespool katsunud kirjeldada tähtsamaid seiku oma eluteest Taanis, aga eks ole nii mõnigi neist ununenud ja võib-olla on mälu ka ühte või teist üksikasja muutnud.

Ajaloolasena tunnen ja tean mälestuste laadi. Need on isiklikud, nähtud oma vaatevinklist, oma saba kergitavad – neid ei saa kasutada isoleeritult, vaid tuleb teiste allikatega võrrelda. Loomulikult on igauhe elus ka väga isiklikke episoodide, mis ei võimalda võrdlusi. Üldiselt kulgeb inimelu kaasaja taustal, sellel on suur tähtsus ja mõju.

Olen oma sõpradele alati rõhutanud, et olen Teise maailmasõja toode. Kui seda sõda poleks tulnud, oleks minust parimal juhul saanud keskpärane gümnaasiumiõpetaja mõnes Eesti provintsilinnas. Olen olnud teadusjanuline, kuid ei pea ennast eriti andekaks. Mul on olnud elus parasjagu õnne. Mind saatis sõjas kaitseingel, kes lasi kõik kuulid ja killud minust mööduda. Mu kõrval langes võitluskaaslas, aga ise tulin iga kuulirahe alt kriimustuseta välja. 1944. a. septembris põgenedes polnud mul kaasas kaarti ega kompassi, seadsin oma sammud vaistlikult ning pääsesin metsast ja hädaohtudest välja. Sama kehtib minu Poola jalamatka kohta 1945. a. jaanuaris, siis olin aga koos oma väeüksusega.

Olen vahel irooniliselt lisanud, et peaksin vist oma Taani karjääri eest tänulik olema Stalinile ja Hitlerile. Nende sõjaline kokkupõrge pani

ju sellele aluse. Ma pole aga suutnud unustada neid, kellel pole olnud samasugust õnne, keda viidi Stalini ajal vastu tundmatule saatusele Siberis, kes hukkusid seal laagrites või langesid, püüdes tõrjuda uut okupatsiooni. Püüdsin siin selgitada Eesti kurba saatust nii nende nimel, kelle suu on igaveseks suletud, kui ka nende eest, kes olid sunnitud vaikima.

Taani sattumine oli juhuslik. Siin kohtasin häid inimesi, kes olid valmis mind aitama – ja seda nad ka tõhusalt tegid. Olen nimetanud ainult üksikuid, kelle panus mu saatuse kujunemisel on olnud otsustava tähtsusega. Peale nende olen kohanud paljusid teisi, kes on mind samuti lahkelt ja armastusväärselt kohelnud ja mu samme suunanud.

Moster ja tema perekond võtsid mind kui oma liiget – olin Mosteri paljudele nõbudele nagu nende poolnõbu. Mosteri tutvusringkonnas koheldi mind niisama lahkelt. Tema lähemad lapsepõlvesõbrannad, kellega ta harilikult koos reisib: Anna Petersen (hüüdnimega AnnaP) ja Mary Møller (tädi Mary) võtsid mind samuti oma perekonnaringis hästi vastu – õppisin nendegi arvukat sugulasperet tundma. Nüüd on nad kõik elust lahkunud. Esimesena varises manalasse AnnaP, siis 1973. a. Moster – paar kuud pärast minu 50. sünnipäeva, mis puhul ta koos tädi Maryga meid Birkerødis külastas – ta oli ka väikese Uno ristiema. Kõige kauem elas tädi Mary, keda me tema vanapõlvkodus Haderslevis nii mõnigi kord külastasime, kui olim teel Annemarie vanemate juurde Skeldesse. Ta sulges oma silmad jäädavalt 1990. a., lühikest aega enne oma 90. sünnipäeva.

Pärast Mosteri surma jäid mu kindlaks ühenduseks tema perekonnaga Jens Ejner ja Signe. Jens Ejneri viimane pastoriametikoht oli Tommerupi koguduses Füüni saarel. See asula paikneb meie Lõuna-Taani sõidutee ligidal, nii et sinna põikasime tihti sisse. Meid kutsuti harilikult ka perekondlikele koosviibimistele. Oli sünnipäevi, aga ka laste pulmi – ja lõpuks matuseid. Jens Ejner siirdus südamehäirete tõttu varakult pensionile. Nad kolisid tema vanemate majja Røddingis, kus me neid paar korda külastasime. Kui me paari aasta eest ühelt külastuselt tagasi jõudsime, võttis meid kodus olev Uno vastu teatega, et Jens Ejner oli surnud meie lahkumise järel südamerabandusse. Siis tuli jälle matusetee jalge alla võtta. Pärast seda kolis Signe tagasi Tommeruppi. Ta ostis sinna omale maja, sest seal elas ta vanem poeg Mogens abikaasa ja lastega. Peale Mogensi on tal veel kolm last – kõik abielus, nii et Signel on

vanaemana palju tegemist. Signe kaudu hoiame kontakti tema suure perekonnaga.

Otsustava tähtsusega olid mulle mu ülikooliaegsed sõbrad. Olin ju kaotanud sidemed oma noorpõlvtega, aga siin võeti mind vastu uute sõprade ringi. Sain oma kadumäläinud noorusaastaid natuke tasa teha – tunda elamusi, teha rumalusi ja saada neid kogemusi, mis kuuluvad nooruse juurde. Selmet hakata kuskil Kanadas või Austraalias metsatööl uut elu rajama, sain jääda oma kodumaa lähedale, rahva hulka, kelle mentaliteet ei tundunud mulle võõras. Taanlaste hulgas polnud raske kohaneda, sest ma leidsin nad olevat otsekohesed ja lihtsad – südamlikult viisakad.

Ülikoolis polnud mul algul õiget sihti ega suunda. Tahtsin vaid midagi õppida – eks siis hiljem näe, kuhu see välja viib! Otsustava tõuke mu teaduskarjääriks andis kohtumine Vello Saloga 1951. a. suvel Stockholmis. Tema kaudu pääsesin ajalooallikate juurde, mis kindlustasid mulle teadusliku aluspõhja, andsid mulle ajaloovallas uute andmete avastaja ja nende avaldaja maine. Kui tee oli kätte juhutatud, siis järgisin seda ja leidsin ka huvitavaid kõrvalteid – sain näiteks pioneeriks reisialbumite uurimise alal.

Sain endale töökoha, mille poole ma olin pürginud – heade töötulemustega. Mu töökoht oli soodsate palgatingimustega, see võimaldas juhtida isikliku elu korralikele rööbastele ja luua heaks perekonnaeluks vajaliku kindla majandusliku põhialuse. Ainult mu Riigiarhiivis töötamise algaastatel tuli meil olla väljaminekutega veidi kokkuhoidlikum, aga juba paari aasta möödudes oli meil alati rahalist ülejääki. Lüksuslikku elustiili me armastanud pole. Oleme elanud lihtsalt, kuigi meil on olnud kõik vajalikud olmemasinad ja aparaadid.

Oleme kasutanud häid võimalusi reisimiseks. Meil olid head suhted Annemarie muusikakolleegidega Saksamaal, Austrias ja Šveitsis. Nende pool oleme veetnud nii mõnegi kena päeva. Sel kombel on ka Uno lapsena palju reisinud. Ma kasutasin tihtipeale juhust mõne arhiivi või raamatukogu külastamiseks, sel ajal oli Annemariel peale Uno seltsiks omad tuttavad. Uno esimene suurem reis koos meiega suundus Tribergi Schwarzwaldis, kus nautisime puhast ja värsket mäestikuõhku. Hiljem oli ta kaasas paljudel reisidel, nagu Münchenis, Viinis, Veneetsias, Roomas ja mujal. Ühel suvel tegime pikema reisi Šveitsis, peatudes esialgu ühe Annemarie sõbranna mägisuvilas (*chalet*) Wildhausis, kus suurim vaatamisväärsus on reformaator Ulrich Zwingli sünnimaja. Seal tegime väljasõite, olime

Liechtensteinis, kus uurisin vürsti raamatukogu, ja leidsime ka tee Sántise (2500 m) tippu. Hiljem tegime ringi üle Luzerni ja Berni Baselisse. Kodus on maja ja aed nõudnud tööd ja tegemist. Kuulun “öökulli-inimeste” liiki – töötan kõige paremini öhtuti ega armasta väga vara üles tõusta. Varane ülestõusmine oli mulle probleemiks juba karjasepõlves, aga nüüd sain asjad nõnda korraldada, et mu töö algas alles kella 10 ajal. Siis sain öhtuti kauem üleval olla ja pääsesin hommikusest tunglemisest rongis.

Hea majandusliku järje tõttu polnud meil vaja mingit pere-eelarvet koostada. Meil oli sularaha jaoks teatav panipaik, kust igaüks võis võtta ning kasutada vajaduse ja oma parima äranägemise kohaselt. Suuremate ostude puhul pidasime ühiselt nõu. Kui Uno läks gümnaasiumi, tutvustasime teda selle süsteemiga, mida ta ka siitpeale kasutas – ta ütles iga kord, kui võttis mingi summa, ega kuritarvitanud meie usaldust. Kuna keegi meist raha asjatult ei raisanud, siis oli lihtne sellist moodust praktiseerida. Minu ülesandeks on olnud kanda selle eest hoolt, et sularaha tagavarad kodus ei lõpeks. Nüüd on meil küll krediitkaardid, millega saab hõlpsamalt sisseoste teha.

See on ainult väike näide meie lihtsast igapäevaelust. Muidugi on olnud ka probleeme, rohkem aga kartusi nende ees. Murega jälgisime Uno koolikäiku, mis langes aega, mil pedagoogide seas vohasid igasugu pahempoolsed moevoolud. See rikkus nii mõnegi noore elutee. Uno taani keele õpetajanna polnud küll enam väga noor, aga ta tahtis noortest agaram olla. Kui lapsed kooliteed alustades tundsid tähti – ja mõned oskasid koguni lugeda –, siis pandi seda vanematele väga pahaks. Kirjutamist alustati suurte trükitähtedega – see olevat lastele kergem! Kirjatähed olevat trükitähtedest liiga erinevad – võib-olla mõni ei saa aru? Niisiis kirjutasid nad trükitähtedega kolm-neli aastat – alles siis hakkasid kirjatahti õppima. Aga mitte nagu varem – algul tähtede põhikujude sujuvat sidumist harjutades, vaid kohe sõnu ja lauseid kirjutades. Selle tulemusel pingutasid lapsed end liiga palju ja enamiku käekiri kujunes sellise ülemineku tõttu kramplikuks – nurgeliseks ja halvasti loetavaks. Ei pandud ka rõhku õigekirjutusele. Kirjandites ei parandatud ortograafilisi vigu, sest see võinuks tekitada lastes alaväärsustunde. Nii kirjutas igaüks oma äranägemise järgi. Kui ma ükskord vanemate koosolekul katsusin seletada, et ortograafiareeglid on omal ajal tehtud keelepruugi lihtsustamiseks ja üksteisest paremini aru saamiseks – samuti ka teistes keeltes suhtlemiseks –, arvati mind tagur-

Minu noorpõlvkodu
Pööni-Jaagupi talu
Pööni külas Tsooru
vallas (praegune
Viirapalu küla Antsla
vallas).

laste hulka, kes tahavad lapsi sundida ja nende iseseisvust pidurdada. Praegu on küll teistsugune hoiak, aga vahepeal on pool põlvkonda nende eksperimentide all kannatanud.

Matemaatikas valitses tookord hulgateooria. Mitte ükskordüks ja täpsed tulemused, vaid nõnda, et kaks korda kaks polnud mitte neli, vaid rohkem kui kolm ja vähem kui viis! Kõige tähtsam oli tulemuse suuruse hindamine. Polnud kodulugu, ajalugu ega geograafiat – kõik oli löödud ühte patta õpetaja parima äranägemise kohaselt. Selles pajas keedeti kummalisi suppe. Nii tegeldi ükskord terve õppeaasta selle sega-aine tundides ainult Hiinaga – kultuurirevolutsiooni hilgavate tulemustega. See läks õpilastele pikapeale igavaks, kuigi neile näidati ilusaid pilte ja propageeriti selle maaga tutvumist. Igal reedel algas õppetöö klassitunniga, kus õpilased pidid koos hubaselt mõnulema. Seda aga ei saa ju käskluse peale teataval kellaajal teha! Üks edumeelne klassijuhataja, kes muidu oli väga õpilaste tahtevõime arendamise pooldaja, pani poisid ja tüdrukud paaris istuma. See pealesunnitud sugupoolte vastastikuse tundmaõppimise katse läks aga luhta, sest see probleem on hoopis intiimsemat laadi. Laulutunnis mängiti kogu aeg heliplaate – laste soovi järgi, nii et Uno lõpetas küll kooli ära, aga ei osanud ühtegi taani rahvalaulu ega ka populaarsemaid isamaalaule – ainult koosviibimistel õpitud labaseid joomalaule. Lapsena õppis ta natuke klaverit mängima, aga läks hiljem kitarrimängule üle, mida ta harrastab praegugi – on nähtavasti pärinud oma ema musikaalsuse.

Uno kooliskäik langes aega, mil mõned vasakpoolsete vaadetega kultuuritegelased propageerisid hašiši (marihuaana) tarvitamisvabadust. Selle kasutamine noorsoo hulgas mõnel määral leviski ja seetõttu oli meil alaline mure. Uno on aga kindla iseloomuga, talle need kombad külge ei hakanud. Nii tuli ta sellest mõjupiirkonnast puutumatult välja. Mõned ta klassikaaslastest proovisid hašišit ja ühele klassivennale lõppes see kurvalt – kena poiss läks hulluks. Uno on ka suitsetamise vastane ja pole suur kangemate jookide sõber. Võime rahulikult toidu juurde võtta pudeli õlut või klaasikese veini – Uno eelistab piima. Ainult pidulikel juhtudel sõprade hulgas ei ütle ta alkoholist ära. Uno eelistas sportimist – ta jalgpalliharrastusest on olnud eespool juttu. Koolis sai ta läbi keskmiselt – polnud just väga usin õppija, sest tal oli nii palju muid huve. Aga ega tal suuri probleeme ka polnud: lõpetas korralikult gümnaasiumi ja tal oli piisavalt hindepunkte tehnikaülikooli pääsemiseks. Selle lõpetas ta 1988. a. algul ehitusinsenerina. Töökoha saamine viibis, aga Uno kasutas seda ooteaega oma hariduse täiendamiseks Kõrgemas Kaubanduskoolis – rahvusvahelise kaubanduse alal. Aasta pärast sai ta töökoha Taani Asfalditööstuste Uurimiskeskusse, kus ta tegevusalaks on dokumentaalinformatsioon, mis pole küll ta õpitud eriala, aga ta saab sellega nähtavasti hakkama ja see võimaldab luua häid kontakte, mitte ainult Taanis, vaid eriti välismaal. Tal on Lyngbys (Bredes) küll oma väike korter, kuid tihti on ta meie söögilauas külaline ja kasutab vahetevahel oma siinset tuba. Ta aitab

70. sünnipäeva tähistamisel 23. septembril 1993. aastal Tartu Ülikooli rektori kabinetis. Vasakult Pärtel Piirimäe, Helmut Piirimäe, Krista Piirimäe, Vello Helk ja Evald Kampus.

ka mul maja ja aeda korras hoida. Mina siis loen mõnikord vastutaks tema artiklite korrektuuri ja annan ajaloolast nõu.

Meil pole Unoga olnud poliitilisi vastuolusid. Meie kodu vaimus on Uno omandanud maailmavaate, mis mõistab hukka kommunismi nimel inimeste orjastamise. Ta on pärinud minu immuunsuse kenade sõnakõlksude vastu, olles oma noorusliku energiaga võib-olla veelgi ägedam selle süsteemi vastane kui ma ise. Loomulikult on meil olnud erinevaid vaatekohti, sest tal on natuke rohkem optimismi kui minul. See kehtib peamiselt tehnika arengu suhtes ja selles, kuidas see mõjutab inimkonna tulevikku. Vanemad ongi sellises küsimuses harilikult pessimistlikumad, sest nende tulevik on ju seljataga. See pole meid aga tülli ajanud, vaid ainult sundinud mind kasutama oma argumentatsioonivõimeid ja värskendama aju.

Annemarie on kogu aeg olnud tegev muusikaõpetajana. Ta lõpetas Århusi konservatooriumi viiuli ja laulu erialal, aga pärast Århusi ooperikooris osalemist pole ta laulu harrastanud, küll aga viiulimängu, milles tal on ka õpetajakutse. Meie linnas, Birkerødis, on muusikakool, kus ta saab oma võimeid rakendada. Algul polnud viiulimängu õppimine kuigi populaarne, siis õpetas ta lisaks veel ka plokkflööti ja õppis ise ära kitarri, mis oli muutunud moeinstrumendiks. Hiljem õpilaste arv kasvas, eriti pärast jaapani Suzuki-süsteemi üleminekut. Selle süsteemi põhjal hakkavad lapsed juba nelja-aastaselt instrumentidel mängima, algul ilma nootideta, et nad süveneksid muusikasse vabamalt. Viimasel ajal on Annemarie ainult viiuliõpetusega tegelenud. See sobib meie igapäevaelu hästi,

sest muusikatunnid on pärast koolipäeva – pärastlõunati. Annemariel on poolepäevatöö, mis jätab talle aega koduga tegelemiseks ja muude huvide viljelemiseks.

Me igapäevane elu on olnud stressivaba. Alati on olnud võimalus omavaheliseks rahulikuks vestluseks ja oleme saanud Uno eest korralikult hoolt kanda. Uno pole olnud sunnitud veetma suuremat osa oma ajast lasteaias või lastepäevakodus. Tal oli oma kodu naabruses alati mänguseltsilisi, kellega koos ta uitas ümbruskonnas, kus tookord veel olid põllud ja ehitusvabad alad. Seda lihtsat ja siiski põnevat lapsepõlve meenu tab ta praegugi.

Annemarie vanematest pole eespool pike-malt juttu olnud. Pärast abiellumist veetsime tavaliselt osa suvepuhkusest ning ka jõulu- ja lihavõttepuhkused nende juures. Nad olid oma Flensborgi fjordi äärses talu andnud üle Annemarie vanemale õele ja ta mehele. Ise ostsid nad omale vanaduspäevade koduks ruumika maja naabruses, Skelde külas. Selles majas käisime palju aastaid külas. Mu äi oli intelligentne ja tubli põllumees, ämm agar ja ettevõtlik perenaine. Sobisime hästi – tegime koos nii mõnegi kena väljasõidu ja osalesime paljudel perekondlikel koosviibimistel. Minu äial oli viis venda-õde, kes elasid kõrge vanuseni. See kehtis ka minu äia puhul – ta suri 1982. a., lühikest aega enne oma 90. sünnipäeva. Ta oli olnud juba mõnda aega haige, ja kui ma temaga viimati jumalaga jätsin, ütles ta mulle: “Sa oled olnud mulle hea väimees!” See oli mulle suur tunnustus, sest muidu oli ta kiitvate sõnadega väga tagasihoidlik. Ämma elu oli pärast abikaasa surma raske. Ta ostis väiksema maja vallakes-

kusesse Broageris, kus me teda vana kombe kohaselt külastasime ja kus ta 1985. aastal, pärast sapikivide eemaldamise operatsiooni suri. Meie ühenduseks perekonnaga jäid nüüd Annemarie õde ja õemees, kes andsid oma talu loomaarstist pojale ja ta sama ametit pidavale abikaasale üle ja ostsid endale Sønderborgi linna vanaduspäeviks maja. Pärast Annemarie vanemate surma oleme aga pidanud pühadepuhkusi kodus. Ainult suviti oleme sõitnud mõneks päevaks Lõuna-Taani, külastamaks mitte ainult Annemarie õde ja õemeest, vaid ka teisi vanu tuttavaid: näiteks Odenses ülikoolisõpra Taget, kes on seal professor, Tommerupis Signet ja Vejles ülikooli ühiselamukaaslast Erik Ude Jørgenseni, kes praktiseerib seal arstina.

Annemariel on ka sõpru ja tuttavaid, kellega ta on ühendust hoidnud vastastikku külas käies. Neid on tal eriti perekonnaringkonnas Lõuna-Taanis, aga ka Århusis, nimelt paar endist kolleegi kohalikust rahvamuusikakoolist. Neile lisanduvad välismaised tutavad Annemarie muusikaõpingute ajast Grazis ja samasugused tutvused mujal. Kõige tihedamini oleme külastanud tema Grazi kooliõde Emmy Hinkhoferit Münchenis. Emmy oli abiellunud ühe ehtsa baierlasega, elukutselt tisleriga, kes oli Teises maailmasõjas olnud lahingulennukis laskur ja pääsenud lennuki allatulistamisel üksnes puusavigastusega. Seetõttu on ta sõjainvaliid, aga see pole teda takistanud töötamast. Hinkhoferid on väga agar ja südamluk perekond. Neil oli kuus last, aga üksainus poeg. See ainuke poeg pörkas kord puhkusel olles mootorrattaga sõites vastutuleva autoga kokku ja sai surma koos tagaistmel istunud noorema õega. See traagiline sündmus oli Hinkhoferite perele raske hoop. Oleme mitu korda viibinud pikemat aega nende pool, ka seoses minu reisialbumite uurimisega – kui mina sõitsin ringi, siis oli Annemarie nende juures. Teine lähem tutvus oli Annemariel Šveitsist, Vreni Müller, kelle mees sai põllumajandusprofessoriks Stuttgardis. Külastasime neid ükskord, kui olin Stuttgardis reisialbumeid uurimas. Müllerite abieluvahekord oli tookord pingeline – varsti nad läksidki ka lahku. Vreni oli viiuldajana üsna suurte ambitsioonidega ja ka palju komplitseerituma iseloomuga kui otsekohene, lahke ja südamluk Emmy. Olen varem maininud meie puhkust Vreni mägimajas Wildhausis. Vrenil oli kolm last, aga ka temal sai üks tütar autoõnnetusel surma. Meil oli omal ajal hea meel, kui Uno väike mootorratas ära varastati ja ta jälle jalgrattaga leppis.

Oma teaduskontakte olen juba kirjeldanud.

Neid on mul olnud rohkem välismaal kui Taanis. Mu uurimistööde teemad on olnud rahvusvahelist laadi, kuna Taanis oli vahepeal moes kas oma nabanööri uurimine või marksistliku terminoloogiaga targutamine. Ma pole kirjutanud põhjalikke, targasti kõlavaid analüüse, vaid taotlenud valgustada endisaegset elu ja sündmusi, püüdes seejuures mõista tolleaegsete inimeste tausta, nende hingeelu ja motiive. Oleme ju kõik oma kaasaja kammitas, tihti peale ühekülgsed ja tagantjärele targad. Mind on hämmastanud mõne ajaloolase etteheited paari-kolme sajandi eest valitsenud kuningatele – et neil puudunud sotsiaalne mõistmine. Samal ajal unustati etteheited kaasaegsele Nõukogude Liidule ja teistele nn. sotsialistlikele maadele nende rõhumispoliitika pärast – seda peeti koguni õigustatuks.

Teadus on rahvusvaheline, kuigi Nõukogude Liidus ei tahetud seda taibata. Aga oma teadlaste kontaktipüüdlusi ei suudetud alla suruda. Eks käinud ka Taani Riigiarhiivis kolleegide raudeesriide tagant. Kõige julgemad olid poolakad, kes rääkisid muuseumis väga head saksa keelt, mille üle taanlased imestasid. Nad tahtsid poolakatega meelsamini suhelda inglise või prantsuse keeles. Kui ma oma poola kolleegidega rääkisin ja jutt langes mõne poola ajaloolase peale, oli alati nende kõige suurem tunnustus: “See mees pole marksist.” Poolakad olid oma arvamusalaldustes väga julged.

Minu osakonnas käis kord eraarhiivide kogumisega tutvumas üks Jugoslaavia naisarhiivaar. Ta imestas selle üle, et poliitikud usaldasid meile oma pabereid – nende maal said arhiivid ainult konfiskeeritud eraarhiive. Keegi ei tahtnud oma pabereid vabatahtlikult loovutada, sest kardeti, et vaadete muutumisel ja võimu vahetamisel võib eraarhiive kasutada süütoenditena.

Üliõpilaste reisialbumite uurimise probleeme teispool raudeesriiet olen juba eespool maininud. Mulle meenub üks seik, mis aitas mul Ida-Saksamaal natuke soosingut saavutada. Mu uue osakonna korraldamata aktide hulgast leidsin 1975. a. mõned kirjad, mille saatjaid polnud nimeliselt kindlaks tehtud. Mul oli sellel alal tekkinud juba detektiivi kuulsus, kuna oskasin dešifreerida raskesti loetavaid sõnu ja allkirju. Sellele aitas kaasa mu visuaalne mälu. Kui olin mõnda raskesti loetavat, aga kindlakstehtud allkirja kord näinud, salvestasin selle oma mällu ja võisin ta sealt igal ajal vajalikuks võrdlemiseks mäluekraanile esile kutsuda. Siin oli osaliselt tegemist natuke teist laadi probleemidega. Mainitud kirjade hulgas oli kolm, mis olid os-

tetud pärast Teist maailmasõda ühelt Londoni oksjonilt – konvoluudis, mis peamiselt sisaldas Taani kuningate kirju. Need olid saksakeelsed, allkirjaga “Th. F.”. Keegi polnud varem osanud nende kirjutajat identifitseerida. Neid kirju vaadates tuli käekiri mulle tuttav ette ja pärast lühikest mõtlemist manasin oma mälu kraanile saksa kirjaniku Theodor Fontane käekirja, mida olin ülikooliõpingute ajal ühes õpperaamatus näinud. Kontrollides selgus, et mu mälu mind ei petnud. Kuidas olid need kirjad Londonisse sattunud? Selgus, et Fontane perekonna arhiiv oli Teise maailmasõja ajal olnud evakueeritud, aga sõja lõpupäevil evakueerimiskohas ära rüüstatud, nii et paljud kirjad olid läinud kaduma. Suuremat osa säilinud kirjadest säilitati nüüd Ida-Berliinis paiknevas Fontane-arhiivis. Saatsin sellele arhiivile kirjade koopiad, mille abil õnnestus kindlaks teha nende kuuluvus Fontane perekonna arhiivi. Minu ettepanekul andis Taani Riigiarhiiv välisministeeriumi kaudu nende kirjade originaalid üle Fontane-arhiivile. Vastutasuks soovis see arhiiv midagi minu heaks teha. Kasutasin juhust andmete pärimiseks Ida-Berliinis leiduvate üliõpilaste reisialbumite kohta, mida mulle ka lahkelt anti. Varem polnud mu järelepärimistele üldse vastatud.

Mulle on olnud väga oluline kirjaside kodumaaga. Olen maininud oma kirjasõpru, kellele sain osutada teaduslikku abi ja kes mind olude kohaselt püüdsid aidata, mulle omakorda andmeid ja materjale hankides. Nende kaudu sain hea pildi kodumaa raskest olukorrast, aga ka heast tahtest elust läbi võidelda, edasi elada ja kasutada selleks oma vähesed võimalusi.

Pole olnud puudus kutsetest Eesti külastamiseks. Olen ses suhtes olnud konsekvantne. Nii kaua kui olin Taani riigi teenistuses – nii-öelda riigisadaluste valvur, ei soovinud ma raudeesriide taha minna. Seal võidi seda ära kasutada propaganda huvides ja heita mu nimele Taanis kahtlusvarju. Kui Taanis oli mulle avaldatud nii suurt usaldust, ei tohtinud ma ise anda põhjust enda kahtlustamiseks. Pärast pensionileminekut oli mulle vastumeelt minna oma kodumaale üle Nõukogude Liidu piiri, läbi umbkeelsete isikute kontrolli. Ka ei tahtnud ma minna Nõukogude saatkonda viisat taotlema.

Samal ajal saan aru, et nii mõnelegi teisele on isiklik kontakt Eestiga olnud hädavajalik ja koguni soovitatav. See kehtib eriti nende puhul, kel pole olnud propagandistliku kuritarvitamise hädahoitu, kellel on olnud sugulasi ja omakseid, kellele nad said viia väikese puhangu Lääne vabadusest, ja lõpuks on see olnud tarvilik noortele,

kes Eestist ainult oma vanematelt on kuulnud. Neile on olnud vaja isiklikke muljeid, teistele on kohtumised toonud kaasa palju masendust.

Olen jälginud mure ja lootusega sündmusi kodumaal. Püüan aru saada Kodu-Eesti probleemidest, aga see on üsna raske – võib-olla niisama raske, kui kodueestlastel on mõista meie elu. Siberi kannatuskooli läbi teinud kooliõde Tiia konstateerib, et elame vist nagu eri planeetidel. Nõrdimust tekitab asjaolu, et Eestis on ikka eesotsas endised tegelased, kes püüavad rahvast veenda selles, et polegi teisi, kohasemaid isikuid. See on pahaendeline märk, aga veel on võimalusi arenguks paremuse poole – loodetavasti ei lase rahvas endaga kogu aeg manipuleerida ega end ninapidi vedada. Nõukogude süsteem on hävitanud suurema osa endise Eesti eliidist. Seda on asendanud kompartei nomenklatuur, kellel on teised eelistused: vaimu asemel võim, millest pole kerge loobuda. Nii tuleb arvestada üsna pikaajalise üleminekuperioodiga, mille kestel rahvas saaks vabaneda mentaalsest okupatsioonist.

Olen küll Taani kodanik, aga südames alati eestlaseks jäänud – ükski paber ei saa anda mulle teist rahvast. Pealegi pole ma loobunud Eesti kodakondsusest, mul on ka 1947. aastal Londoni Eesti saatkonna poolt välja antud pass. Taani kodanikuna on mul turvalisust ja varjupaik – olen siin veetnud üle 2/3 oma eluajast ja siin sulen arvatavasti ka oma silmad. Olen võib-olla lapsest saadik olnud Taani jaoks programmeeritud? Näiteks olen Eesti mõiste kohaselt olnud pudikeelne – sain hääldada ainult kurgu-r-i, mis siin on normaalne hääldamine.

Mu elu Taanis on kulgenud sujuvalt, võib-olla välja arvatud viimased aastad, mil mul tekkis arusaamatusi kõrvaarstidega. Mu töökoha viimaste aastate probleemid pole mind tõkestanud, võib-olla koguni vastupidi – edasi viinud. Kuna ma pole Riigiarhiivi juhtkonnas aktiivselt rakendatud, on mul jäänud palju rohkem aega oma osakonna ja enda teadushuvide hooldamiseks. Olen saanud viljelda oma rahvusvahelisi kontakte ja tegeleda ka Eesti teemadega – see on pakkunud mulle rahuldust.

Kõik mu kavatsused pole loomulikult täitunud ja see kehtib eriti mu Eesti-teemaliste uurimuste kohta. Sellepärast on mul eriline rõõm, et nüüd saavad nooremad jälle vabalt ja mitmekülgset meie kodumaa ajalugu uurida, ilma ideoloogiliste kammitsateta. Olen eriti püüdnud toetada Tartu ajaloolast Arvo Teringut, kes tegeleb 17. sajandi haritlaskonna kujunemise uurimisega. Oma suhteid temaga olen juba eespool maininud.

Olen palju aastaid kogunud andmeid Eesti